ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ

ӘЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ
НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

«Сүўретлеў өнери ҳәм инженерлик графикасы» кафедрасы

5110800- «Сүўретлеў өнери ҳәм инженерлик графикасы» тәлим бағдарының 2-курсы ушын «Қарақалпақстан нағысшылық өнери» пәнинен

ЛЕКЦИЯ ТЕКСТИ

Орынлаўшы: ***С.Аманиязов***

Тема: Кирисиў. Қарақалпақ нағысшылық өнериниң раўажланыў тарийхы.

Жобасы:

1. Кирисиў.
2. Қарақалпақ нағысшылық өнери тарийхы.
3. Нағысшылық өнериниң раўажланыўына үлесин қосқан алымлар.

Ә Д Е Б И Я Т Л А Р

1. Кадрлар таярлаў миллий дәстүри //Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т. Шарқ, 1997
2. Алламуратов А Манги мийрас Н., 1993
3. Аламуратов А. Дуңя маденияти тарийхи Н.,1996

Ғәрезсизлигимиздиң шарапати менен жаратылған «Кадрлар таярлаў миллий дәстүри» тәлим тараўын өтмиштен қалған идеологиялық караслар ҳәм сарқытлардан толық қутылыў, жоқары мәнаўият ҳәм әдеп-икрамлылық талапларға жуўап бериўши жоқары билимли кадрлар таярлаў ҳәмде олардың сапасын халық аралық стандартлар дәрежесине көтериўди нәзерде тутады. Халқымыз өмиринде жүз берип атырған өзгерислер өнер тараўына да белгили дәрежеде өз тәсирин тийгизбекте. Сондай екен өнер ҳәзирги күнде инсан өмирин және де гөззал етиў, оған эстетикалық руўхый азық бериўи дәркар.

Қарақалпақ халқының тарийхын изертлеўге өз мийнетлерин қосқан Иванов, Толстов, Жданко, Камалов, Морозовалар 1964-жылы II томнан ибарат «Қарақалпақ халқының тарийхы» китабын басып шығарған. Уси китапқа тийкарланып Қарақалпақ халқының тарийхының, мәдениятиниң раўажланыўын көриўге болады.

Қарақалпақстан көркем өнери өнерментшилик, кесте тигиў өнери менен байланыслы, булар халықтың көркем өнерге болған интасын арттырып,

эстетикалық тәрбиясын байытады, ҳәмме зат адамниң психологиялық ойлаўы нәтийжесинде исленеди.

Адамның шеберлиги менен исленген өнерли ислер адамзат жәмийетинде умытылмас из қалдырады, адамға материаллық ҳәм мәдений заўық береди. Бул көркем шығармада өз сәўлесин табады.

Белгили, гөззаллық сырларын үйрениў арқалы инсанларға тийисли жақси пәзийлет-келешекке жетелеў бойынша басқа тараў оқытыўшысы халық өнерментшилиги, қол өнери бере алатуғын ўазыйпаны атқара алмайды. Шынында да, талаба ҳәм жасларды эстетикалық ҳәм мораллық камалға жеткериў, оларға ҳәр тәреплеме руўхый азық бериўде «Қарақалпақ нағысшылық өнери» пәнининң, имканиятлары кең.

Қарақалпақ нағысшылық өнери шынығыўлары талабаларда руўхый-ағартыўшылықтың ажыралмас бөлими есапланған көркем әмелий өнерди ҳәм әдеп икрамлылықты раўажландырыўға хызмет қылады. Халық дөретпеси бала тәрбиясында үлкен орынды ийелейди. Келешек әўладты көркем өнер сезимталлығы жағынан бай өзиниң пикирин еркин айта алатуғын, билимли мийнет сүйгиш етип тәрбиялаўда халық өнерментшилиги әҳмийетли орынды тутады. Халық өнерментшилиги пәнининң және бир өзине ылайықлы өзгешеликлери соннан ибарат, бундай сабақларда талабаларға көркем билимлерден тысқары және мийнет көнликпесин раўажландырады, оларда бақлаўшылық, көз алдына келтириў, еслеў, шамалаў образлы ойына келтириў усаған сыпатларыда өсирилип барылады. Олардың көркем-эстетикалық сезимталлығы дөретиўшилик, искерлик уқыплылығы раўажланып барды.

Ҳәр қандай оқыў барысы сыяқлы халық өнерментшилиги шынығыўларының тийкарында талабаларды жоқары идеялық рухта тәрбиялаў, оларға өнердеги халықшылықтың ролин түсиндириў жатады. Бул ўазыйпалар халық өнерментшилиги пәнининң шынығыўларының ҳәр бир түринде әмелге асырылады.

Инсанларды мийнетке ҳәм жасаўға руўхландырыўы, олардың ишки дүньясын байытыўы керек. Инсанның мәнаўияты барлық ўақытта өнер

мийўелерине зәрүрлик сезеди. Солай екен өнерсиз жасап болмайды. Нағысшылық өнери халық әмелий өнеринде тийкарғы орынди ийелейди. Ол ҳәр түрли дөретиўшилик шешимлерде қатнасып көркем шығармалар жаратыўда тийкар есапланады.

Қарақалпақ нағысшылық өнери әййемнен дүньяға белгили. Қарақалпақ халқының бир неше әсирлер узақ тарийхына көз тасласақ, ел ишинде қолы гүл он бармағынан бал тамған өнермент болғанын көремиз. Олар дөреткен өнер шығармалары небир заманлар узақ ўақыт өтседе, өшпей хәм жоғалмай, бүгинги күнге жеткен.

Әййемги заманларда жазыў, сызыў болмаған ўақытта, адам өз ойын тасқа, сүйекке, ағашқа ойып қашап түсирип келген. Ҳәзирги сүйек ойыў, ағаш оймашылығы өнери деген сөзлер сол әййемги заманлардан қәлиплескен уғымлар. Буннан биз қарақалпақ халқының нағысшылық безеў өнери де усы ўақытлары басланғанын көремиз. Кейинрек кийиз басыў, өрмек тоқыў, кестешилик хәм т, б. өнерлер пайда бола баслаған.

Бир заманлары ағашқа, тасқа, сүйекке түсирилген ойыў таңбалар (иероглифлер) кейин ала кийизге, ушығаға, бөзге ҳәм т. б. затларға салынатуғын болған. Биз буннан ойыў-безеў белги таңбалары өмир турмыс шәриятынан үрип- әдет, салт-дәстүр тәсиринен пайда болғанын көремиз.

Өтмиште, ата-бабаларымыз дөреткен үй-үскене буйымлары, кийим-кеншеклер қара үйдиң әнжамлары сәнли етип нағыслар менен безелгени ҳәзирги күнге шекем олар өзлериниң көркемлиги менен сулыўлығын жойтпаған. Жоқары сезим менен тереӊ мазмунлы исленген нағыслар бизди ҳайран қалдырып, ата-бабаларымыз өтмишин тарийхын үрип- әдетин, салт-дәстүрин үйретеди.

Нағыс - арабша сөз болып, сүўрет гүл деген мағананы аңлатады. Қус, ҳайўанат, өсимлик, геометриялық ҳәм т.б. элементлерди мәлим тәкирарланыўынан ҳасыл қылынған безеў. Қарақалпақ халық әмелий өнери нағысларға жүдә бай болып, оны өмириндеги сандық, абаяқ, ат ерлери, ергенек, үсти-бас кийимлер, саз әспаблары, үй-үскене буйымларына

салынған нағыслар адамды таң қалдырады ҳәм көркем, эстетикалық заўық бағышлайды. Әлбетте бул бежирим сулыў нағыслар усындай таяр ҳалында бирден жүзеге келген емес, олар бир неше жыллар даўамында раўажланып келген. Солай етип жаңа нағыс элементлерин он бармағынан бал тамған қолы гүл әжайып кестешилер, ағаш усталары, зергерлер, мыскерлер, гүлалшылар, тоқымашылар тәрепинен жаратылып келинген.

Қарақалпақ нағыс элементлериниң басқа халық нағысларына қарағанда айырмашылығы, нағыс элементлеринде ҳайўан, қус, өсимлик, жәнликлердиң ҳәм үй-үскене буйымлардан реал сүўретлениўи емес, ал айрым бөлеклери сүўретленип көрсетиледи.

Қарақалпақ көркем өнериниң өзгешелигине қарамастан бул көркем-өнерде қонсы ҳәм ҳәтте узақ жерлерде жасайтуғын халықлардың өнериниң улыўма белгилери бар екенлигин көриўге болады. Бул дөретиўшилик бирге жасаў, бир мәдениятты екинши мәденияттың өзине сиңдирип жибергенлигин аңлатпайды. Ал безеўлердиң нағыс салыў мотивлерин ямаса ислениў әдисин өз дәстүрине ылайықластырып сөзсиз қайта ислеў мүмкин болғанынша бир-биреўден өрнек алыў жолы менен теңдей раўажланып келген. Бул бизге қарақалпақ халқының басқа халықлар менен қарым-қатнастың әзелден бар екенлигин дәлиллейди.

Қарақалпақ халық нағыслары өзиниң рең-бәреңлиги, көп түрлилиги, кеўилге қонымлылығы, заўық бағышлаўшы, элементлериниң үйлесимлилиги менен ажыралып турады, нағысларға тәбияттың өзиниң тийкар етип алынғанлығы қунлы тәрепи болады. Нағыслар өсимликлерге, гүллерге, ҳайўанларға, қусларға, жәнликлерге, олардың мүшелерине, ҳәр қыйлы тәбияттағы затларға қарап таңлап алынады. Нағысларда усы нәрселерге уқсаслық белгилери сезилип турады.

Нәзер салып қарағанымызда, ҳәр қандай нағыстың туўры ҳәм иймек (ийрек), ушлары шийиртпақланған (спирал ямаса сынық) сызықлар, доғалар, туўры төрт мүйешлик (туўры мүйешлик), үш мүйешлик (тең қапталлы-еки тәрепи тең, тең тәрепли-үш тәрепи тең) квадрат, ромб ҳ.т.б сыяқлы әпиўайы

элемент (фигура)лердиң қоспалы бирлеспесинен ибарат екенлигин көремиз. Сонлықтан дәслеп нағыстың усы элементлериниң қайсыларынан туратуғынлығын анықлап алып, соңынан олардың нағыс қурамында өз-ара үйлесип түйинлесетуғынлығына итибарды қаратамыз.

Тәбияттың өзи тең салмақлылықта болыўды қәлейди, усы қәсийет нағысларға да өткен. Буны басқаша айтатуғын болсақ, нағыс элементлериниң оның қурамында симметриялы болып жайласатуғынлығын аңлатады. Бул тийкарғы нағыс үлгисин оның тик ямаса көлденең орта сызығы (симметрия көшери) арқалы бүклегенимизде, усы сызық арқалы бөлинген нағыстың ҳәр қыйлы еки ярымының бир-бири менен үстпе-үст түсип бетлесетуғынын аңлатады.

Тексериў сораўлары.

1. Нағысшылық өнериниң пайда болыўы не менен байланыслы?
2. Нағыс сөзи қайсы тилден алынған қандай мағананы билдиреди?
3. Нағыс әмелий өнердиң қайсы түрлеринде көп пайдаланылады?
4. Қандай нағыс атамаларын билесизлер?

Таяныш түсиниклер.

1. Халықтың миллий дәстүри көркемлик дүнья танымының кеңлиги
2. Әмелий өнер түрлери ағаш оймашылығы, кестешилик, зергершилик, тоқымашылық, гүлалшылық ҳ.т.б.
3. Нағыс атамалары мүйиз нағыслар, қус тили, ғаўаша гүл, ийт табан, ерик гүли, тышқан из, ғарға туяқ, қумырсқа бел, қоралы гүл, ҳәрдем қыял, қуўыршақ аўыз бақа нағыс, шийқурақ, түйе табан ҳ.т.б.

Тема: Қарақалпақ нағысларының өзине тән өзгешелиги. Буйымларда қолланылыўы.

Ж О Б А:

1. Оқыўшыларға нағыслы композиция дүзиў жолларын үйретиў.
2. Нағыслардың өзине тән өзгешелиги.
3. Буйымларда қолланылыўы.

Ә Д Е Б И Я Т Л А Р

1. А.Алламуратов. Каракалпакская народная вишивка. Н. 1992.
2. А.Алламуратов Манги мийрас Н., 1993
3. А.Аламуратов Дуңя маденияти тарийхи Н., 1996

Улыўма орта билимлендириў мектеплеринде мийнет оқыў пәнининң мақсет ҳәм ўазыйпаларынан келип шыққан ҳәм тәлимниң мәмлекетлик стандартларына тийкарланған ҳалда тәлим мазмуны анықланды.

Сүўретлеў өнеринде оның төрт түри белгиленди. Солардың бири композициялық искерлик болып, ол өз гезегинде реңли сүўрет композициясы, декоратив композиция ҳәм мусиншилик композиция уқсаған бөлимлерден турады.

Декоратив композиция шынығыўлары нағыс ислеў, ертек ҳәм гүрриңлер тийкарында иллюстрациялар ислеў усағанларды нәзерде тутады. Бул нағыс ислеў шынығыўлары үлкен орынды ийелейди. Әсиресе еки жол сызық, квадрат, айлана, формадағы нағыс үлгилеринен көширип үйрениўге, халық әмелий өнери үлгилерин өзлестириўге өз алдина итибар бериледи. Бунда көбирек нағыс композициясы, рең, элементлерин дурыс сүўретлеў, оларды дөретиўши характерде болыўына, нағыс фоны менен оның элементериниң реңлери ортасындағы өз-ара байланыс, стилизация мәселелери оқытыўшының диққат орайында болыўы есапланады. Сондай-ақ, нағыс гулиниң атларында оқыўшыларға көргезбели тәризде түсиндирип

барыў талап етиледи. Дәслепки шынығыўларда балалар еки жол сызық ишине нағыс үлгилеринен көширсе, кейингисинде нағыс схемалары ҳәм элементлери тийкарында, соңында пүткиллей дөретиўши нағыс композициясын сызады.

Оқыўшыларға эстетикалық тәрбия исин қандай қылып иске асырыў керек. Ол бириншиден оқыўшыларды халық өнери шығармаларын дурыс қабыл етиўге таярлаў ушын халық декоратив-әмелий өнери теориясы бойынша гүрриңлер өткизиў, оқыўшыларға халық дөретпелери шығармасын оның поэтик мазмунын ҳәм сүўретлеў қуралларын түсиниўге үйретиў зәрүр. Буның ушын оқыўшы әмелий өнер түрлери ҳәм жанрлары халық устасы шығармасын қандай жаратылыўы ҳаққындағы мағлыўматқа ийе болыўы, сондай-ақ, улыўма қабыл қылынған терминологияны өзлестириў шәрт.

Оқытыўшының ўазыйпасы оқыўшыларға нағыслы композиция дүзиў жолларын үйретиў менен бирге халық усталарының дөретпелерин көре алыў ҳәм түсиниўди, өнерменттиң поэтик пикирлерин ҳәм де оларды үйретиўден ибарат. Халқымызда көплеген усталар ҳәм әжайып педагоглар бар. Ҳәзирги ўақытта балаларды өнерге үйретиў ушын қолайлы жағдайлар жаратылмақта. Әлбетте уста болыў аңсатлық пенен болмайды, буның ушын көп талапшаңлықты бала өз үстинде көп ислеп тәжирийбели усталардан ҳәм оқытыўшылардан билим алыўы керек. Оқыўшыларда психологик кейпиятты пайда етиў нағыс дөгерегиндеги тәлим-тәрбия жумыслары сыпатын асырыўдың тийкарғы бөлеги.

Нағыс салыў пәниниң тийкарғы мақсети бурыннан киятирған ата-бабаларымыздың өнерментшилигин терең үйрениў, ески өнермент усталарының ислеў усыллары дөретпелери, тарийхы ҳаққында мағлыўмат бериў, миллий дәстүримиз ҳәм улыўма инсанийлық қәдириятлар менен танысыў, ески буйымлардан нусқалар алыў ҳәм оны қайта раўажландырыў, дөретиўшиликке жол ашып бериўди өз ишине алады.

Соның менен бирге тәбият ҳәм мийнет барысларын аңлаў жергиликли тәбиий материаллар жәрдеминде ҳәр түрли көркем үй үскене буйымлар

жаратыў, халық усталарының устаханалары, музейлер менен таныстырыўдан ибарат.

Нағысшылық нағыс салыў оқыў пәни талабаларда руўхый-ағартыўшылықтың ажыралмас бөлими есапланған көркем әмелий ҳәм әдеп-икрамлылықты раўажландырыўға хызмет қылады.

Халық дөретпеси бала тәрбиясында үлкен орынды ийелейди. Келешек әўладты көркем эстетикалық сезимталлығы жағынан бай, өзиниң пикирин еркин айта алатуғын билимли, мийнет сүйгиш етип тәрбиялаўда халық өнерментшилиги әҳмийетли орынды тутады.

Бул оқыў пәниниң және бир өзине ылайық өзгешеликлери соннан ибарат, бундай сабақларда талабаларға көркем билимлерден тысқары және сүўретлеў көнликпелерин раўажландырады, оларда бақлаўшылық, көз алдына келтириў, еслеў, шамалаў сыяқлы, образлы ойына келтириў уқсаған сыпатларын да раўажландырады. Нағыс салыў өнериниң ең зәрүрли ўазыйпалары талабада дөретиўшилик, өзбетинше, көркем-эстетикалық сезимлерин өсириўге қарателған.

Соныда ядтан шығармаў керек, Ўатанымыз ҳәр тәреплеме (сиясий ҳәм күнделикли, ҳәм мәдений) раўажланған, дөретиўшилик жақтан пикирлейтуғын, өзбетинше ҳәм өзлигинше ис алып баратуғын шахслар керек болады, тек дөретиўши адамлар ғана халқымыздың уллы келешегин жаратыўы мүмкин.

Ҳәр қандай оқыў пәни тәлим мазмунында әлбетте Өзбек, Қарақалпақ халқы жаратқан шексиз ҳәм рухый мийрасты тийкар қылып алыўы керек. Оларды балалар көбирек билиўи шәрт. Сондай екен, өзбек, қарақалпақ халқын дүньяға белгили таныткан архитектура, әмелий ҳәм сүўретлеў өнерин, академиялық лицей ҳәм кәсип-өнер коллежлеринде көбирек ҳәм териңирек үйретилиўи талап етиледи. Соның менен бирге тәлим мазмуни район ҳәм қалалар бойынша бөлистирилип көрип шығылыўы да мақсетке муўапық.

Нағыс сызыў нағыстың әпиўайы элементлеринен тартып әсете-ақырын қурамалы жағдайға алып үйретиў керек. Оқыўшылар нағыслардың ҳәр элементин, тәбияттағы нәрселерде өсимликлерде, мысали пахта, лала ҳәм басқаларды таңлап алып нағыс жағдайына келтириў усағанларға ийе болады. Нағыс сызыўдағы элементлер тәбиятта бар. Бизиң ўазыйпамыз, соны көре алыў ҳәм оннан затларды безетиўде толық пайдаланыў. Оқыўшыларға олардың әпиўайы квадрат ҳәм жол сызық ишине сызылатуғын нағыс элементлерин үйретип, әсте-ақырын композиция дүзиўге үйретиледи. Элементлер арасында байланыста ҳәм тәкрарланыўды балаларға анық системалы түсиндириў лазым.

Биз ҳәр түрли буйымлар child ислер екенбиз, олардағы нағыс затлардың ўазыйпасына ҳәм материаллына қарап сызылғанлығын көремиз.

Жәмийетимиздеги ҳәр бир адам қайсы тараўда жумыс ислеп атырғанына қарамастан гөззаллықты ҳәм нәзикликти көре билиўи және түсине билиўи керек.

Ҳәзирги улыўма билимлендириў мекпеплериниң ўазыйпаларынан бири балаларды түрли кәсип ҳәм өнерлерге бағларлаў есапланады. Мектеп жәмәәтиниң ҳәр бир оқытыўшысы ҳәм тәрбияшысының ўазыйпасы ҳәр бир баладағы бар ҳәўести раўажландырыў, оларды өнерди түсиниў ҳәм ҳүрмет қылыўға үйретиўден ибарат.

СОРАЎЛАР

1. Нағыстағы бояўдың өзгешелиги.
2. Кийим-кеншектиң бояў реңине байланыслылығы.
3. Ақ жегдедеги бояўдың роли.
4. Нағыстағы бояў жағынан екиге бөлиниўи.
5. Миллий нағыслы буйымлар атамалары.

Тема: Қарақалпақ миллий нағысларының материаллары ҳәм ислеў техникасы

Ж О Б А:

1. Қарақалпақ нағысының материалы ҳәм техникасының әҳмийети.
2. Гезлеме түрлери ҳәм нағысты тигиў технологиясы.
3. Нағыс салыў техникасы.

Ә Д Е Б И Я Т Л А Р

1. А.Алламуратов Каракалпакская народная вышывка.
2. Ш.Уразметов, Қ.Нажимов Қарақалпақша нағыс үлгилери.
3. Забирова Е.И Сабақларда қарақалпақлардың көркемлик безеў өнери менен танысыўдың жаңа педагогикалық технология.

Қарақалпақ нағысының стилин ҳәм көркемлик белгилерин қәлиплестириўде материал ҳәм оның бежериўдиң техникалық усыллары үлкен әҳмийетке ийе болады.

Гезлемениң еки түри қолдан тоқылған пахта гезлемеси ҳәм фабрика маўытысы нағыс салыў ушын тийкар болған. Пахта гезлемеси ақ жегдеде ақ киймешекке алдыңғы, көк көйлекке, жеңсеге, жеңушқа, ат айылға, ат көзликке, жаўрыншаға, шайқалтаға нағыс салыў ушын тийкар болған. Гейпара соңғы ақ жегделерге фабрикада тоқылған ақ пахта гезлемеси тийкар етип пайдаланылған.

Үйде тоқыў тийкарында нағысты атанақ пенен салған. Гезлеме фактурасы, сабақлар арасындағы билинер-билинбес саңлақлар кийимге қыйын композициялар жайластырыў мүмкиншиликти берген, бунда олардың элементлерин қурыўдың симметриялығы сақланған. Бул аңсат болмаған, өйткени қәлиплескен дәстүр бойынша қарақалпақ шеберлери нағысты алдын ала салып алмастан шамалап ислей берген.

Ақ жегде ҳәм ақ киймешек алды ушын тийкары боялмай қолланылған. Пахта гезлемеси ушын пахта сабағын жүўери жарма салынған суўда қайнатылған, бул оны беккемленген ҳәм қоңыр сары түс берген. Ақ көйлек, жеңсе ҳәм жеңуш тигиў ушында гезлемени қара көкшил түске бояған. Бояў ушын сатып алынған бояўдың ҳәм жергиликли өсимликлердиң тамырларының араласпасынан пайдаланған. Революцияға дейинги Қарақалпақстанның үлкен аўылларында ҳәм қалаларында адамлардың буйыртпаларын орынлайтуғын бояўшылар болған.

Қолдан тоқылып боялған пахта гезлемелери базарларда сатылған. Жипекти де базардан ямаса аўыл ширкетшисинен сатып алады. Ҳәр қыйлы затларды сатыўшы ширкетлер революцияға дейинги көплеген үлкен аўылларда ҳәм қалаларда болған. Олар Россияға, Бухараға ҳәм басқада еллерге кәрўан жиберип турған саўдагерлер менен байланыс жасап турған. Қарақалпақлар баққал деп атайтуғын адамлар гезлемелер, бояўлар, таяр кийимлер, безеў буйымларын, дәри-дармақлар ҳәм басқада затлар сататуғын болған. Қызыл киймешеклер, жеңселер ҳәм жеңушқалар ушын қызыл ҳәм қара реңдеги маўытыныда солардан сатып алған.

Жаңа баслап атырған кишкене қызди үйретиў ушын тәжирийбели нағыс салыўшы гейде алдын ала ешкиниң жүни менен нағыс салған, ол тигистиң астында қалып соңынан алып тасланған. Туўры тигис жийи қолланылған, (әсиресе, қызыл киймешеклер, жеңселер. Жеңушқаларды тиккенде) бул бирдей уллылықты ҳәм нағыстың симметриялылығына сақлаў мүмкиншилигин берген. Бул суў тартыў, салма жап қазыў деп аталған. Гейпара ҳаяллар енди бул сызықт нағыс деп қабыл етип, оған суў нағыс, тышқан из деп атамалар берген. Айрым затларда усы сызықты бойлап нағыс салынбайды, сонда оған пунктлердиң горизонтал қатары түринде нағыслы сыпат береди.

Нағыс салыў техникасы ҳәр қыйлы болған нағыстың ҳәр бир түри ушын кестелер образлардың белгили бир дүньясы сыпатында характерли жүйлер болған. Гейпара нағыслар барлық ўақытта тек бир техника менен

орынланған, ҳәтте кийимниң басқа түрине өзгертилсе де (мәселен ақ жегде, ширис, пискекше, қизил киймешек алдына өткерилип маўыты ушын тән болмаған атанақ пенен орынланған.

Маўытыға нағыс салыў ушын илме, жона тигис ҳәм қуртатын тигис деп аталатуғын тигислер сыпатлы болған. Нағыс бир ямаса еки реңдеги бир-бирине тығыз жайласқан еки тигис пенен салынған. Өсимлик сыпатындағы нағыслар бәринен бурын бир-еки тигис исленген. Бул тростниктиң жапырақларының ямаса түйе табан пақалының нәзик иймеклерин анықлаў мүмкиншиликлерин берген.

Омиртқа, қой тигис нағыслары бир тәрепине илме тигиси менен орынланған. ғарға туяқ, сирға ири нағыслары айрым ақ жегделер де усындай усыл менен салынған.

Қызыл киймешекте гезлемениң тигилген бөleклерин бирлестириў, құрастырыў ушын реңди нағыслы жолақлар кеңнен қолланылған. Бул енсиз жийек қолланбай бармақларда исленген. Буны жипек шалыў усылы деп атаған. Енсиз жийек шийратылған жуўан қызыл сабақтан исленген. Жоқарыға көк, сары, ақ реңли сабақлар менен қыйын емес нағыслы фигуралар, ромблар, квадратлар, шақ тәризли шийритпалар салынған. Қызыл басым усындай жолақлар ҳәр бир нағыслы қатарды безеген ямаса қызыл киймешеклердиң әдиплерин шеклеген.

Қарақалпақлардың шебер қыз келиншеклери кесте тоқыўды да билген. Гейпара қызыл киймешеклердеги жийек ийт табан нағысына ийе болған. Узайтылған ушлары шийрылған сопақ фигура әдеттегидей қызыл реңдеги жипек пенен тигиледи. (ийт табан фигураларында сары, жасыл ямаса қызғылт, көк реңлер алмасып турады). Суў жағасындағы терек деген үлкен композицияда ө тәризли фигура менен төсек беккемленеди.

Шайқалта тигиў ушын терис қойыў тигиси қолланылған. Шайқалта ушын қолдан тоқылған көк, әсиресе көзгенек гезлемени пайдаланған, бул тигис, бир тегис жайластырыў имканиятын берген, соның менен бир ўақытта

тийкарын пүткиллей жаўып туратуғын реңди де, нағысларды да пайда етеди.

Нағыс тиккен он бармағы

Зергер тартқан сымға уқсас қарақалпақ халық қосығы.

Кестелеп тигиў, гилем тоқыў, нағыс тоқымашылығы Орта Азия ҳаял-қызларының ең әҳмийетли (достоинство) есапланған. Кестелеп тигиў шеберлиги қызларға жақсы атақ, абырой әкелген. Он бармағи ойылған қыз деген атаққа ийе болған.

Гейбир кестелеп тигиў шеберлери тойға қызыл киймешек, жегде, жеңсе тигип хожалығын баққан.

Кестелеп тигиў шеберлердиң ҳәзирге дейин халық ядында. Солардың ишинде әсиримиз басында Халқабад районының Ийшан қала аўылында жасаўшы Жума қызды айтып өтсек болады.

Кестелеп тигиў шеберлиги көп аўылларға тараған, ол кестелеп тигиў шеберлигин көп қызларға үйреткен.

Қоңырат районның Свердлов совхозында жасаўшы 20 жасар Алтынгүл Ешниязова 1959 музей хызметкерлерине 1906-жылы кестелеп тигилген `ақ жегде` бар екенин хабарлағанда оның үлкен шеберлик пенен тигилгени анық болды. Қарақалпақ халқы кестелеп тигиў шеберлигин жоқары баҳалаған. Ҳаял-қызлар бир-бириниң шеберлигин раўажландырыў ушын ҳәр түрли орнаментлерди нағысларды ойлап тапқан.

Халық қосықлары Қарақалпақ ҳаял-қызларының кестелеп тигиў шеберлигине берилип ислейтуғынын көрсетип тур.

Мысалы: Ҳәкке қайда?

- Уясында
- Не қылып атыр?
- Кесте тигип атыр
- Кестеси қандай?
- Алақандай

Бул қосықларды әҳ9ҳ-жылы туўылған Өтехан Қадирова еске алған. Он жасынан кестелеп нағыс тигиў шебери болған. Гезлеме тоқыўда, кестелеп нағыс тигиўди ол өзиниң жаслайынан үйренген. Өзиниң тойына сиңлиси ҳәм еки досты менен `қизил киймешек`, жегде жеңсе, жеңушқа ҳәм үлкен гилем тоқыған.

Қызыл киймешек 1915-1916-жыллары кестелеп нағыс тоқылған болып қойыў қызыл рең менен оған ақ ҳәм сары реңли нағыслар менен безелген.

Тексериў сораўлары

1. Гезлемениң неше түри бар ?
2. Гезлемелерди қандай усылда бояйды?
3. Гезлемелерге қандай усылда нағыслар салынады?
4. Уллы жипек жолы ҳаққында не билесиз?

Тема: Қарақалпақ миллий нағысларының тийкарғы түрлери нағыс атлары.

Ж О Б А:

1. Нағыс түрлилигиниң әҳмийети.
2. Нағыстың түрине қарай пайдаланыўы.
3. Өсимлик нағыслары.

Ә Д Е Б И Я Т Л А Р

1. А.Алламуратов Каракалпакская народная вышывка
2. Забирова Е.И. Сабақларда қарақалпақлардың көркемлик безеў өнери менен танысыўдың жаңа педагогикалық технология.
3. Ш.Уразметов, Қ.Нажимов Қарақалпақша нағыс үлгилери.

Нағыслардың көп түрлери әййемги тарийх, халықтың (қудайға яки) исенимли байланыста болып олардың мәниси ўақыт өтиўи менен халықтың ядынан шыққан. Гейбир белгилер адамды өзине қаратыў ушын ямаса көз тилден сақлаў ушын нағысқа безелген деген болжаўлар бар. Ҳәзирги жасаўшы халық бул нағыслардың көринисиниң мағанасын ядтан шығарған. Тек ертеклерде ҳәм халық аңызларында гейбир нағыслар туўралы жазылып қалған. Мысалы: Сийқырлы тарақ ертегинде тарақ нағыстың қарақалпақ халқында дуўалаў мағанасы бар екени айтылған.

Орта Азия халықларының нағысларының көринисиниң мағанасын билиўде дүнья жүзиниң көп илимлери шуғылланбақта. Венгер алымы Ал`маши ҳәм немец алымы Карун `қой мүйизи` нағысының мағанасын, қой мүйизине уқсаслығы себепли соның мағанасын билдиреди деген. Ал Ленинград алымы Шкайдер `қой мүйизи` нағысының мағанасы `өмир тиреги` екенин орта әсирде Иран нан шыққанын айтқан.

Қырғыз нағысларының мағанасында ҳайўанат дүньясы, өсимликлер ҳәм тәбияттағы көринислер беккемленген болса, художник Ридин менен тарийхшы Бериштами тоқыўшының өзиниң хожалығында болатуғын күндеги жумысларды нағыслар менен көрсеткен нағыс екенин айтып өткен. Сол болжаўларға қарап қарақалпақ ҳаял-қызларының кестелеп тигиў нағысларының түрлерин төртке бөлемиз.

1. Өсимлик нағысы.
2. Ҳайўанат дүньясы.
3. Геометриялық форма.
4. Тәбият ямаса белги нағысы.

Өсимлик нағысы

Өсимлик нағысы маўытыға салынған қызыл киймешек, жеңсе, жеңуш, шайқалта ҳәм басқаларда басым келеди. Көбирек стиллестирилген өсимлик нағысы сондай-ақ атанақлап нағыс салынған ақ жегде, ақ киймешек алды, көк көйleклерде ушырасады.

Қарақалпақ нағысында өсимликтиң тутас тамамланған сүўрети болмайды, оның тәбийий формасы әдеўир схемаластырылған түринде (жапырақ гүллер) бериледи.

Гүл атамасы гейде шақаның нағыслы сүўретине де таралады. Гүлли нағыслардың ҳәр қыйлы вариантлары ушырасады. Булар `ерик гүл`, `ғаўаша гүл`, «Қоралы гүл» ҳәм атамасы болмаған басқа да бир қатар вариантлардан ибарат.

Ашылып киятырған төрт ғумша ҳәм гүл жапырақларынан ибарат болған `қоралы гүл` нағысы соңырақ пайда болса керек, ол нағысларда күтә сийрек ушырасади. «Қоралы гүл» еки варианта ушырасады. Биреўинде созылған төрт гүл жапырағының ушлары ийилген еки-екиден қосымша болады, булар ҳәр бир гүл жапырағына ғумшаға жақын форма береди. Екинши варианта гүл жапырақлары квадраттың капталлары бойлап

жайласады. Ҳәр бир гүл жапырағы солай етип ғумша формасына ямаса образлы формаға ийе болады.

«Қоралы гүл» барлық орынларға таралып кеткен. Гүлли мотив ушлары дөңгеленген домалақ формалардың еки линиясы менен жийекленген. Гейде линияларға тийкарлары тик көшерге байланыстырылған жуп мүйиз формасы бериледи. Орайдағы гүлли мотивтиң де вариантлары бар: атанақ тәризли, жулдызша, жапырақ тәризли `Қоралы гүл нағысын көбинесе қызыл киймешеклердиң жийеклеринде қолланылады. Қара маўытыға тигилген гүл нағыслы лента қызыл, сары, ақ реңлер менен алмасып реңли тәсир пайда етеди. Дөгерегиндеги линиялар ҳәм ишиндеги гүл әдеттегидей реңи бойынша ҳәр қыйли болады. Шебер қызлардың, келиншеклердиң гүл реңин айырып көрсетиўге умтылатуғынлығы сезилип турады. Айрым бир гүл емес, ал қораланған бағдың сүўретлениўи итимал.

Г.А.Жданко таблицасында келтирилген ХЫЫЫ сүўрет тәрепинен `түркмен нағыс` топарына өткерилип ӨзССР илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалының көркем-өнер экспедициясының материаллары бойынша усы мотивлердиң гейпараларында мынадай қарақалпақ атамалары бар: 4` тай туяқ, қ тай туяқ, гейде `ешки из` айқын өсимлик нағысларының усындай зооморфологиялық атамалары тек бир шебер тәрепинен берилген. `Түркмен нағыс` атамасында нағыслар қарақалпақ нағысларында әдеўир көп сүўретлердеги нағысты да `түркмен нағыс` деп атайды, бирақ ол күтә сийрек ушырасады. Москвада шығыс халықларының мәмлекетлик көркем музейинде сақланып турған ер адамның түркмен шапанының пүткил сырты усы типтеги нағыс пенен жабылған. Қарақалпақ нағысында бул нағыс сийрек ушырасады. Ол СССР халықларының Ленинградтағы этнография музейиниң ақ жегде нағысында бар.

ХХЫЫЫ 9 сүўреттеги мотив өзбеклердиң ҳәм тәжиклердиң `бадам, қалампир` нағысында мәлим. Қарақалпақлар оны көбинесе `қалампир` атамасында биледи, ал бадам сөзи қарақалпақ тилинде ушырасады.

Өсимликтиң пайда болған гейпара азырақ схемаластырылған мотивлерде шебердиң не нәрсени сүўретлеўге умтылатуғынлығын аңлаў аңсат: пақаллар ҳәм жапырақлар басы бар пақал басы бар пақал тростник өсимликлери терек. Бул мотивлердиң әдеттегидей атамалары жоқ, ал көплеген атамаларды шебер қыз келиншеклер ямаса нағыс ийелери гүрриңлесиў пайытында ойлап тапқан ҳәм бәринен-бурын бир нәрсеге уқсаслығы бойынша импровизация сыпатында ийе болған. Әдеттегидей, бул нағыслар фризли композицияны қурайды. Сүўретте нағыс көк көйлекте композицияның төменги қаптал бөлегинде `сегиз мүйиз` нағысы менен араласып жайласқан. Ақ жегдеде ол квадратлар ҳәм ромблар мүйиз тәризли ромблардың көзгенегиндеги нағыслы майданның төменги шетин тамалайды. Ол ҳәўиздиң, көлдиң бойындағы тереклерди еске түсиреди. Бирақ енди шеберлер тутас бир пейзаж емес, ал жапырақ бар шақа ретинде қабыл етеди. (`Жапырақ нағыс`).

«Жапырақ нағыс» мотивинде (бизлер оны қалайда теректиң, тоғайдың сүўрети деп есаплаймыз) әдеттегидей басқа да өсимлик нағыслары сыяқлы үш-төрт туяғы бар үш мүйешли ҳәм мүйешке қойылатуғын подставкасы болады, бул подставкадағы елкани еске түсиреди. Туяқлары бар үш мүйешлик `сырға нағыс` ямаса `тарақ` нағысларда гилемшиликте ушырасады. Қарақалпақлардың қара үйди безеў ушын арналған аққурларында `тарақ` квадратлардан ибарат болған үлкен геометриялық композицияның басын ҳәм ақырын безейди, бул дәрўазада деп аталады, онда тек жуп шақа болады. `Тарақ нағыс` та тутас бир терек өсип шығады, оны шәртли түрде тоғайдың сүўрети деп қабыллаў мүмкин. Усыған байланыслы қарақалпақ халық ертеги `Сыйқыршы` бир мысал келтириўге болады. Әййем заманларда қарақалпақларда тарақтың кәраматли әҳмийети, сақлаў қәсийети болған. Усы ертекте ол қалың тоғайға айланады. Ол қарақалпақ нағысында ҳәм гилемшилигинде өзиниң кәраматлы әҳмийетине байланыслы сүўретленген. Тарақ нағысының өзбек гилемшилигинде таралыўы да усыны көрсетеди. «Қоралы гүл», «Ашылған гүл», «Түйе табан» сыяқлы гейпара

өсимлик нағыслары әдеттегидей қара реңде болады ҳәм қызыл рең басым етип нағысланады. «Қоралы гүл», «ерик гүл» ямаса «ашылған гүл», «Түйе табан» нағыслары барлық орынларда қызыл киймешеклерде, гейде жеңсе ямаса жеңушларда таралып кеткен. Тростниктиң пақалларын ҳәм жапырақларын еске түсиретуғын нағыслар көбинесе Қарақалпақстанның арқа теңиз бойы районларында ушырасады. Гүлди қапталдан сүўретлеў көп тарап кеткен. Қызыл киймешеклердиң төменги ҳәм каптал жийеклерин әшөкейлеўде гүлдиң нәзик линиялық сүўретлери ямаса ашылмаған ғумшаның сүўретлери ушырасады. Гөне дәрья аўылындағы әғң дәскеринде ҳәм қызыл киймешек алдында жоқарғы үш жапырақ ортасына қарай жиңишкертилген, бул шебердиң сүўретлеп отырған өсимликке уқсаслығы умтылғанлығын көрсетеди. Усындай сийрек ушырасатуғын нағысы бар қызыл киймешек ҳәм дәскер теңиз бойы районының халықларынан сатып алынғанлығын айтыў керек.

Мойнақ районының Порлытаў аўылының қызыл киймешек нағысында пейзажлы өсимлик нағысының тағы бир мысалын көриў мүмкин. Өсимлик элементлериниң алмасыўы көплеген өсимликлерди, қалың терекликти көриў тәсирин туўғызади.

Өсимлик темасының гейпара атамалары адамның тәбиятқа эстетикалық сезимталлы қатнасын билдиреди. «Гүл ашылди» дегенде нағыс тигиўшиниң көз алдында гүл ашылғандай сезиледи.

Көплеген өсимлик нағыслары үш мүйешли тийкардан өсип шыққандай сезиледи. Маўытыға салынған нағыста бул подставка «қой тиси» ямаса «түйе бас» деп аталатуғын дақлар менен түсиндириледи. Қарақалпақ нағысында өзбек, тәжик нағысы типиндеги «түйе табан» нағысы бар, екинши бир атамасы өгиз сийрақ. Түйе табанның зооморфлық атамасы түйениң табанына емес, ал сол атамадағы өсимликке байланыслы болыўы мүмкин. Усы нағыстың екинши атамасы «өгиз сийрақ» сийрек ушырасады. Бул нағыслар кесте тигиў ушын сыпатлы болып табылады ҳәм қарақалпақ көркем-өнериниң басқа түрлеринде ушыраспайды. Айғабағардың сүўрети тек

еки қызыл киймешек алдында ушырасады. Солардың биринде Тахтакөпир совхозынан Ташенова Улжан салған орта қараның үстиндеги қызыл жолақта бир тамырдан өсип шыққан үш айғабағардың гүллеп турған пайыты сүўретленеди. Екинши қызыл киймешекте алдында усы сүўрет горизонтал бойлап үш рет тәкирарланған. Солардың бири Тахтакөпир районында, екиншиси Нөкис қаласында сатып алынды. Тахтакөпир районының адамы тәрепинен тигилген деп болжаў мүмкин. Егер буларды бир шебер ислемеген болса, онда бири екиншисиниң үлгисинен үйренгенлигине гүман жоқ.

Жеңлерде ҳәм ақ жегдениң өңиринде күтә сийрек ушырасатуғын шақалардың сүўрети горизонтал бойлап төртмүйешликтен жоқары ҳәм төмен қарай өсип шыққандай көринеди. Бул ҳәўиз ямаса көл бойындағы тереклерди ө сүўрети деп болжаў мүмкин ал шеберлер енди буларға мәнидеги әҳмийет бермей атыр.

Шириш пискекше нағысы схемаластырылған өсимлик тийкарына ийе. Стерженьдеги жуп үш мүйешликтиң еки ярусы ҳәм жоқарыдағы тик мүйешлик булар жапырақлар ҳәм өсимликтиң басы.

Гейпара атанақ тәризли әшөкөйлердиң элементлери ҳәм өсимликтен келип шыққан. Тек орта қара, қызыл киймешеклерде қолланылатуғын өз алдына бир нағыста еки стерженьниң тәреплерин бойлап (горизонтал ямаса тик) азыкем ийилген линиялар симметриялы яруслар менен жайласқан, атанақ тәризли әшөкөй стерженьлериниң екинши бир жубиның ақырларында сопақ баслар болады. Солай етип, шеберлер бир әшөкөйде шақалардың ҳәм ғумшалардың тәкирарланған сүўретлерин алған Қарақалпақстанның мәмлекетлик көркем-өнери музейиниң керамикалық кесесинде шақалардың сүўрети атанақ тәризли схемада берилген. Композиция орайы өширилген. Қарақалпақ нағысындағы өсимлик кестеси бай ҳәм ҳәр қыйлы. Ол қарақалпақ көркем-өнериниң басқа түрлериндеги өсимлик нағысынан сүўретлеў бойынша сүўретлеў сыпаты бойынша да ажыралып турады. Ол маўытыға салынған нағысларда басым келеди, онда композиция тийкарынан

фриз тәризли схема бойынша системада қурылады, раппортлық композицияларда ол жоқ.

Тексериў сораўлар.

1. Қандай нағысты тийкар етип алған:
2. Нағыстың симметриялы шығыўы ушын неден пайдаланған:
3. Нағыс салыў техникасы
4. Нағыс атамасына қарай тоқылыў жоллары
5. Нағыс шеберлерин халықтың баҳалаўы.

Тема: Зооморфлы нағыслар (ҳайўанат ҳәм қуслар, жәнликлер)

Ж О Б А:

1. Қарақалпақ миллий нағысының ҳайўанат дүньясына байланысы.
2. Мүйиз нағысының топары
3. Нағыстың түрине қарай тоқылыў сабақларының таңланыўы.

Ә Д Е Б И Я Т Л А Р

1. А.Алламуратов «Каракалпакская народная вишивка»
2. Ш.Уразметов, Қ.Нажимов «Қарақалпақша нағыс үлгилери».
3. Забирова Е.И «Сабақларда қарақалпақлардың көркемлик безеў өнери менен танысыўдың жаңа педагогикалық технология».

Зооморфлы нағыслар

Қарақалпақ халық нағысының кестелик мотивлериниң көпшилиги ҳайўанат дүньясына байланыслы. Қошқар мүйизлери тийкарғы мотив болып табылады. Мәлим болғанындай, мүйизлер мотиви Орта Азия Қазақстан халықларының нағыс өнеринде күтә кең таралған мотивлердиң бири. Ол усы районлардың ең әййемги шарўашылық қәўимлериниң символы болған мүйиз деп жазды П.И.Ремпель бул шарўаның өнимлери жумысының символы ҳәм еле де кеңирек айтсақ образ дерлик универсал әҳмийеттеги түсиник. Ҳәр қыйлы ўақытлары ҳәр қыйли түсиниклер соған байланыслы.

Мүйизлердиң мотивлери әдеўир ҳәр қыйлы болады. Солардың айырымлары ҳақыйқый белгилерди сақлап қалған, көпшилиги болса нағыслық көркем ўазыйпаларға бағындырылған ҳәм графикалық схематикалық формаларға ийе болған ҳәм тек халық дәстүри бойынша мүйиз нағысына киргизилиўи мүмкин.

Мүйиз нағысларының биринши топары қызыл киймешек, жеңуш, жеңсе, шайқалта жийеклеринде қолланылады. Олардың тек гейпаралары анағурлым қыйын нағыслы лентаны жийеклейди. Хорасан мүйиз нағысын қолдан тоқылған тийкар бойынша атанақ салынатуғын нағыста қолланады. Атаманың көрсетип турғанындай, нағыстың Хорасанда пайда болмағанлығы айқын, ал хорасан сыйырдың мүйизи нәзерде тутылып атыр.

Усы нағыстың `Қолтықша мүйиз` вариантлары ақ жегдеде `кереге көз` деп аталатуғын үлкен геометриялық композицияның қосымша элементи ретинде қолланылады.

Тырнақша мүйизлердиң нағыслы қатары қызыл киймешеклердиң қызыл реңдеги төменги қапталын жийеклейди. Белгили бир аралықтан жасыл, сары реңлер алмасып турады. Тырнақша мүйиз, мүйизлердиң түбиндеги үш мүйешликлерден алынған, булар айрым композицияда түйме бас деп аталады.

Сегиз мүйиз хәр бир мүйеште тыйыртпақлардың жупласқан квадраты геометриялық фигура, бирақ сегиз мүйиз атамасы барлық орынларға таралып кеткен, сонлықтан бизлер оны зооморфлы нағысқа киргиздик. Мүйешлердиң жоқары хәм төменги линияларға қаратып қойылған сегиз мүйешлердиң фриз тәризли қатарынан қызыл киймешек алдының орта қараның орайлық нағыс композициясын дүзеди. Композицияның орайын өсимлик ямаса геометриялық сыпаттағы нағыс детал`лары менен толықтырады. Көк көйлекте оның пүткил төменги жағы сегиз мүйеш нағысы толықтырылған. Шийиртпақлардың хәр бир жубын биреўи қызыл реңде емес, ал сары реңде болады. Бул нағыстың бир түрлилигин жанландырады. Ақ жегдениң арқасында квадратлардың қыйсық көзгенеги сегиз мүйизлер менен толықтырылады. Олар сондай-ақ шеклеўи көзгенеклерсиз шахмат тәртибинде жайласады.

Мүйизлер мотиви қарақалпақ нағыс ойыўшыларының (ағашқа) сүйикли мотивлериниң бири. Ағаш буйымлардағы нағыста шийратылған қой тиси омыртқа сыяқлы елементлерден қуралатуғын үшмүйешлик мүйиз тәризли

шийритпақлардың нағыслары арасындағы қаптал кеңисликлерин толықтырады.

Шаян қуйрық, қурбақа нағысларининң топаринда биз жанли жанлиқтиң тутаси менен нағыс формасин менен сүўретлеўи, умтилиў характерин уширатамиз. Гейде бундай нағыс еки шаянди сүўретлегендей сезиледи. Геўдеси, муртлари ҳәм өткир тиллери айқин белгиленген. Келеси еки қатарда нағыс көбирек схемаластирилған, шаянниң мотивлери дөңгелекленген ушлари бар ромб тәризли фигураларға айланған.

Шаян қуйриқ мотиви маўитиға нағыс салиў ушин сипатли болади. сүўретлердеги нағыс қизил қизил киймешеклердиң қизил жийеклеринде жетекши болип табилади. Олар белгилери бойинша уқсас басқа мотивлер алмасип компазиция қурайди. Гейде нағыс еки ҳәр қийли линиялардан (қизғилт, көк, сари ҳәм ақ реңлер менен) ибарат болади.

Шаян қуйриқ нағысиниң гейпара варянтлари өсимлик мотивлерине уқсайди. Бирақ шеберлердиң арасинда олар зооморфлиқ мотивлер ретинде мәлим. Шаян қуйриқти бир қанша еске түсиретуғин зооморфли нағыс ағашға нағыс ойиў әдисинде уширасади.

Қурбақа мотивин гейде мүйиз деп те атайди, бул қәте екенлиги айқин. Қурбаға атамасиниң өзи ҳақийқий тикарға ийе болиўи мүмкин. Қарақалпақлардиң зергерлик буйимларинда басқа түйме безеў әшекөйи бар, өзиниң формаси бойинша ол қурбақаға уқсайди.

Қурбақа нағыси қизил киймешеклердиң қара жийек жолағинда болади, ол кийим кеншеклердиң бет ҳәм қуйриқ бөлеклерин жийеклейди. Тамамланбаған ромб ҳәр қийли жоллар менен толиқтирилади, қурбақаниң аяқларин елеслететуғин шийртпашақлар түрлише түсиндириледи. ЫХ-сүўрет. Олардиң гейпаралари ҳәрекетли болип келеди ҳәм ҳәрекетти жанли түрде сүўретлейди. Қоқандта Мадари хан ХЫХ-әсир мавзолейиниң алдинғи бети қарақалпақлардиң қурбақа нағысина уқсас нағысли мотив бенен безелген.

Жүрек сияқли пал`метталар геометриялиқ жапирақ түриндеги әшекөйди ямаса әпиўайи бирикпелерди қурайди. Ҳәзир олар ийттабан, бақаншақ ретинде аңланип атир. Ыйттабан нағыси менен жийектиң орайлиқ қизил жолағин ҳәм қизил киймешеклердиң орта қара үстиндеги майданди безейди. Қос реңли фигура жийи уширасади тик ямаса горизонтал жупларди ҳәм тийкариндағи тутас тигисти бирдей рең менен оринлайди. Горизонтал` композицияда олардиң ҳәр бир фигура арқали алмастириў менен реңниң ритмикалиқ айқинлиғи ҳәм қабиллаў байлиғи дүзиледи.

Газ мойин нағысин атанақлап тигиўде қолланади. Ҳәр қийли қосимша елементлери уси мотивтиң бир неше варианти бар олардиң барлиғи схмаластирилған ҳәм ҳақийқий формадан узақ Ақ жегде алдиниң кең тик нағысли жолақларин ғаз мойин нағыси менен жийеклейди. Оладиң реңи жасил, ақ фонда сари болади. £аз мойин нағыс тоқиўда күтә таралған нағыслардиң бири. Ол ақ басқусларди нағыслаўда бөлип туриў вертикали болип хизмет етеди.

Қуўиршақ аўиз мотивиниң варианти қизиқли. Егер әдетте қуўиршақ аўиз геометриялиқ фигурадан ибарат болса, онда ониң варианти көк рең менен жийекленген фантастикалиқ ҳайўанди ямаса қусти еске түсиретуғин қара фондағи фигура болип табилади. Коллекцияларди үйрениў минадай жағдайди көрсетти, усиндай нағыс салинған барлиқ затлар қизил киймешек, жеңсе теңиз бойи раёнинан шиққан Мойнақ ҳәм ониң аймағи.

Зооморфли атамалар сондай-ақ гейпара атанақ тәризли әшекөйлерге ийе болған. Бақа нағыс, ийт табан.

Зооморфли нағыста нағыс тигиўшилер де, ағашқа нағыс ойиўшилар да мүйизлердиң ең әййемги мотиви сақлап қалған, бирақ они оған ҳәр қийли мәни берген. Нағыс тигиўшилер жарғанаттиң, тасбақаниң сүўретлерин билмейди. Өз гезегинде ағашқа нағыс ойиўшилар ғаз мойин, шаян қуйриқ ҳ.т.б. нағысларди қолланбайди.

Зооморфлы нағыслар

Қарақалпақ халиқ кесте тигиўиниң көплеген безеў түрлери ҳайўанат дүңяси менен байланисли. Тийкағи түрлери мүйизлер болип табилади, қошқар мүйизлери. Мүйизлер Орта Азия ҳәм Қазақстанда халиқ безеў көркем өнериниң ең бир кең тарқалғани екенлиги белгили. Ол бул раёнлардиң ески мал шарўашилиқ қәўимлериниң белгиси болди. Мүйиз түрлери жетерли дәрежеде ҳәр қийли. Олардиң айиримлари өз келбетин сақлап қалған, көпшилиги безеўдиң көркемлилик мәселелерине бойсинбаған ҳәм графикалиқ схемалиқ формаларди ийелеген ҳәм тек халиқ дәстүлери бойинша ғана мүйиз безеўине тийисли деп есаплаў мүмкин. Мүйиз нағысиниң биринши топари қизил киймешек, жеңсиз, жеңсе, шай қалталардиң жийеклерине қолланилади. Булардиң айиримлари ғана жүдә қурамали безелген нағысли лентани жийеклейди. Нағыслардиң бул топариниң басқа түрлери көбирек өз бетинше безеў композицияларин қурайди. Олар жийи-жийи қара реңде исленеди. Нағыста сари ҳәм ақ пенен избе-из қолланилатуғин қизил реңи басим келеди. Қорасани мүйиз тоқиўда қолдан тоқиў тийкаринда атанақ етип қолланилади. Ати сонни көрсетеди нағыстиң өзи Хорасаннан келип шикқанлиғи, ал сийр мүйизи Хорасан сийир туқиминики екенлигин билдиреди.

Қолтиқша мүйиздиң басқа безеўиниң вариантлари ақ жегдеде кереге көз үлкен геометриялиқ композицияниң жәрдемши елеменлери сипатинда қолланилади. Тирнақша мүйиз безеў қатарлари белгили бир аралиқта реңлердиң (көк, сари) избе-излигинде қизил киймешектиң төменги жийегиндеги қизил реңинде жийекленеди. Тирнақша мүйиз сүйек, бул мүйиздиң түбиндеги үшмүйешликтен алинған, ол өз бетинше композицияланғанда тирнақша деп аталди, айирим жағдайда түйме бас деп те аталади, көкирекке тағилатуғин зергерлик безеўиниң баси. Сегиз мүйиз ҳәр бир мүйешинде жип нағысли квадрат геометриялиқ фигура. Бирақ сегиз мүйиз ати кең тарқалған, сонлиқтан биз они ҳайўанат белгилери бар безеўге қостиқ. Бул жайлаў этирапинда жайласқан үй ҳайўанлариниң

схемаластирилған сүўретлениўи болиўи мүмкин. Бул түр тоқиўдиң дерлик барлиқ типлеринде таралған. Жоқари ҳәм төменги сизиқларға мүйеш жасап қойилған сегиз мүйиздиң фризо тәризли дизбеги қизил киймешек алдиниң орайлиқ безеў композициясин қурайди. Копозиция орайи өсимлик ямаса геометриялиқ характердеги нағыс деталлари менен толиқтиради. Ақ көйлекте сегиз мүйиз безеўи менен барлиқ төменги жағи толтирилған.

Мүйизлер түрлери бул қарақалпақ ағашқа нағыс ойиўшиларининң ең жақси көретуғинларинан бири. Ағаш буйимлардағи нағысларда айланба мүйизлер қолланилади, синиқ сизиқлар сийрек ушираcади. Егер тоқиўда фигуралари топланиўдиң тийкарғи усили кишкене композицияға Л.Ы.Роипел алип келсе, ағашқа нағыс ойиўда басқа усиллар да болиўи мүмкин. Қарақалпақ безеў көркем өнеринде образли фигура үлкен әҳмийетке ийе. Ол қумирисқа бел ати менен барлиқ безелген буйимларда ушираcади. Образли безеўлер әййемги хорезмниң бизиң ерамизға шекемги ЫЫ-әсирдеги тис теңгелеринде ушираcади, сол дәўирдиң фигурали асеуарийларинда буннан да бурин ширик Рабатли (бизиң ерамизға шекемги шеберлер арасинда олар зооморфли безеўлер ағашқа нағыс ойиўда ушираcади. Қурбақа түри айирим жағдайда мүйиз деп те аталади бул алжас болса керек.

Қарақалпақ зергерлик буйимларинда формаси бойинша қурбақаға уқсас `бақа түйме` безеўи бар. `Қурбақа нағыси` кийимниң алдинғи ҳәм етек бөлимлерин жийеклеў ушин қизил киймешеклердиң бетинде қара реңде орналасади. Тамамланбаған ромб ҳәр қийли толиқтириўларға ийе, қурбақаниң аяқларин еликлеўши безеўлер де ҳәр қийли түсиндириледи. Олардиң айиримлари ҳәрекецхең болади ҳәм ҳәрекетти тез береди. Жүрекке уқсас палметрлер геометриялиқ розеткаларди ямаса әпиўайи биригиўлерди қурайди, олар `ийт табаң ҳәм `бақаншақ` атин алған. `Ыйт табаң нағыси жийектиң ортанғи қизил жолағин ҳәм қизил киймешек ортасиниң жоқарғи бетин безейди. Фигура көбинесе еки реңли вертикал ямаса горизонтал жуплар ҳәм түп бетиндеги тутас тигислер бирдей реңде оринланади.

Горизонтал композицияда ҳәр бир фигурадан кейин оларды ретлестирип ритмли анықлық ҳәм реңди көбирек қабыллаў усылы пайда етиледи. Ғаз мойын нағысы атанақ кесте тигислерде қолланылады. Бул мотивтиң ҳәр қыйлы қосымша елеменлери менен бир қанша вариантлары бар, олардың барлығы схемаланған ҳәм реал формадан қашықта. Ғаз мойын нағысы менен ақ жегде алдыңғы кең вертикал безелген жолақлар жийекленеди. Олардың реңи ақ фонда көк, сари. Ғаз мойын нағыслы тоқыўдағы ең кең таркалғанлардан бири.

Ол ақ басқурди безеўде вертикал бөлиў хизметин атқаради. `Қуўиршақ аўиз` түриниң варианти қизиқ. Егер әдетте қуўиршақ аўиз геометриялиқ фигуралардан қуралса сизиқ бойинша өсимшелери бар қатар ромблардан онда ониң варианти қиялий түрде ҳайўанати ямаса қусти елестиретуғин көк реңли фигурани қара реңде сүўретлейди. Бул коллекциялари үйрениў бундай безеўлерге ийе барлиқ затлар (қизил киймешек, жеңсиз, тигилген тонниң жийеги) теңиз жағасиндаги раёнлардан (мойнақ ҳәм ониң территорияси) тарқалған екенлигин көрсетти.

Сониң менен бирге ҳайўанат белгилери барлари бир қанша атанақ тәризли нағысларға ийе. Бақа нағыс, қурбақа, ийт табан, нағыслари. Ҳайўанат белгилери бар нағыслар менен безеўде тигиўшилер, ағашқа нағыс ойиўшилар мүйизлердиң еки түрин сақлаған, бирақ оларға ҳәр қийли мәни Берген. Тигиўшилер жарғанатти, тасбақани қолланбайди. Өз гезегинде нағыс ойиў шеберлери `ғаз мойиң, `шаян қуйриқ` ҳ.т.б. нағысларди қолланбайди.

С О Р А Ў Л А Р

1. Нағыслардиң ҳайўанат дүньясина байланисли.
2. Мүйиз нағысларининң атамалари.
3. Қизил киймешек, жеңсе, шай қалта жийеклерине қандай нағыс қолланилади.

4. Хорасан мүйиз нағыси нени аңлатади.

5. С тәризли нағыстиң атамаси.

6. Өсимлик мотивине нағыстиң қайси варианти уқсайди.

Тема: Қарақалпақ миллий нағысларынан геометриялық формаға ийе нағыслар, нағыс түрлери ҳәм атлары.

ЖОБА:

1. Қарақалпақ кесте нағысларында турмыслық затлардың сүўретлениўиниң кесте тоқыўдағы орны.
2. Нағыстың түрлери ҳәм атамалары.
3. Нағыслардың нағыс композициясына байланыслылығы.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. А.Алламуратов «Каракалпакская народная вишивка».
2. Ш.Уразметов, Қ.Нажимов «Қарақалпақша нағыс үлгилери».
3. Забирова Е.И. «Сабақларда қарақалпақлардың көркемлигин безеў өнери менен танысыўдың жаңа педагогикалық технологиясы».

Қарақалпақ нағысларында турмыслық затлардың сүўретлениўи толық ҳәм айырықша стилленгенлери жүдә сийрек ушырасады. Солай болса да, ҳәр қыйлы қуралларды ҳәм үйдиң күнделикли турмысындағы затларды хаял торлар толтырылады. Тигислердиң параллел қайталаныўынан бир-бириниң ишине сызылған ҳәр қыйлы реңдеги бир неше атанақлар алынады. Бундай фигураны әдетте штакша (бляшка) деп алынады. Қалған нағыс безеўлери қалың таўар үстиндеги нағысларда да пайдаланылады. Үшмүйешли түпке ийе түбеси атанақ тәризли вертикал стержнлер сийрек ушырасады, бирақ олар тек қызыл киймешеклердиң көкирек бөлиминиң безелиўинде ғана болады. Ол бирдей қызыл сукнода атанақлы тигис пенен исленсе де, бирақ атанақлы нағысларда ушыраспайды. Ақ жегдеге атанақ тәризли түплери қурамаласқан безеў түри ийелейди. Квадрат фигурадан узақласқан сызықлар, ол тәреплеринде қабатлы жайласқан, ушында гүл жапырақ ҳәм ғоза тәризлилери бар үшмүйешликлерге ийе.

Герметизациясының күшли болыўына қарамастан бул безеўдиң өсимлик екенлигине гүман туўдырмайды. Қарақалпақ кесте тоқыўында атанақ түри ағашқа нағыс ойыўға, нағыслы тоқыўға ҳәм гилем тоқыўға салыстырғанда жийи ушырасады. Қызыл киймешеклердиң сукно жеңсениң безелиўинде нағыслы жолақ атанақ қатарларынан болыўы мүмкин. Ағашқа нағыс ойыўда атанақлар көриниси ҳәм дүзилиси жағынан айтарлықтай әлўан түрли емес. Бул жерде атанақ тәризли фигуралардан исленген композициялар салыстырмалы түрде бир қанша сийреклеў ушырасады.

Затларды сүўретлеў.

Қарақалпақ нағысларында турмыс затлары буйымларының тутасы менен де айырықша стиллестирмей-ақ сүўретлеў күтә сийрек ушырасады. Усыған байланыслы Кегейли районының шебери салған «Тикеш» қазық.

Ҳаял-қызлардың безеў буйымларының ҳәр қыйлы затлардың да үй рузгершилигиндеги қураллардың сүўретлери кесте тигиўде әдеўир орын тутады.

Бирақ реңлеп сүўрет салыўда ағашқа нағыс ойыўға қарағанда нағыста олар әдеўир шәртли болады ҳәм нағыс композициясына бағынады.

Үшмүйешлик негиздеги шийиртпақлар ҳәр қыйлы атамаларға ийе болған болады ҳәм мәниси бойынша ажыралып турады. Атамалари бойынша пикир жүритип қарағанда олар ҳәр қыйлы қуралларды сүўретлейди. Солай етип, бул нағыслар буйымларды тек уқсаслығы бойынша емес, ал атамасы бойынша буйымларды сүўретлеў қатарына киргизеди. Бул мотивлер компазициясына қосымша элемент ретинде ушырасады, ал гейде солардан өз алдына нағыслар дүзиў жағдайлары ушырасыўы мүмкин. Нағыс тигиўде «Пискекше ямаса атлаў бас ҳәм солақ» мотивлери жийи ушырасады. Биринշиси май шығарыў қуралларын аңлатады, екиншиси арбаның бир бөлегин аңлатады. Мойнақ районында «Пискекше» мотивиниң точкалар менен берилген вариантын «Бөри көз» деп атайды. Қара жолақта пискекшениң бир қатарлы ямаса еки қатарлы тәкирарланыўының өз алдына

композициялары ушырасады. Оны қолдан тоқылған материалдан тигилген көк көйлеклер, жеңселер ҳәм жеңушқалардың композициясында қосымша элемент ретинде пайдаланады. Көпшилик жағдайларда бул мотив белгили бир реңди ритм беретуғын қосымша фигура болып хызмет етеди.

Солақ нағыстағы жолақ орта қараны ҳәм басқа да анағурлым ири композицияларды жийеклейди. Нағыслардың үлкен топары тусақа (сырға нағыс) атамасында мәлим. «Сырға нағыс» әдеттегидей бир элементтиң тәкирарланыўынан, ҳәр қыйлы тәреплерге ийилген ушлардан ибарат. Ишки жулдыз сыяқлы әшекөй зергерлик буйымларының штампаланған нағысын сүўретлейди.

Нағыслы фигура ҳәм «Сырға нағыстың», «Шақ нағыстың» көплеген вариантлары бар. Мойнақ районының Шеге аўылында қызыл киймешекке салынған вариант өзиниң декоративлилиги бойынша асып кететуғын бизиң коллекцияларымыздың арасындағи ең ертеси. Ол әдеўир қурамаластырылған ҳәм қызыл киймешек жийегиниң нағысында ғумша сыяқли нағыслы фигура менен алмастырып бериледи. «Сырға нағыстың» ең жақсы вариантларында жүрек тәризли ямаса ярим халқалар ушырасады. «Сырға нағыс» атамасы барлық районларда турақлы сақланып киятыр. Жаўынгердиң қурал жарағы садақ қарақалпақлардың көплеген дәстанларында ҳәм ертеклеринде тилге алынады. Қарақалпақ халық фольклорының қаҳарманлары оқ жайдан оқ атып нышанаға тийгизиў бойынша жарысады. Бундай жарысларда қызлар жийи жеңимпазлар болып шығады. Солай етип «Сырға нағыс»та бизиңше аң аўлаў, ал соңынан батырлардың оқ жайы сүўретленген.

Балықшылардың қуралы болған шанышқы нағыстың сүйкимли унамлы мотиви болып табылады. Ол тарийхшиларға қарақалпақ мүйтенлериниң қәўимлик таңбаси ретинде белгили. Бизиң эрамиздың II әсиринде Хорезмлик мыс теңгелери усындай фигура менен қуйылған. Уқсас белгилери бар тамғалар Хорезмде болған. Қара ноғайлылардың той салтанаты усындай фигура менен безелген. Кегейли районының аймағындағы Төк қала деп

аталатуғын әййемги қорғаны адамлардың кирер аўыздағы бөлме дийўаллары усындай фигура менен безелген.

Буның барлығы көрсеткениндей, бирикпеген дөңгелек, ярым ай мотиви әййемги заманларда қандайда бир символ болған. «Шанышқы нағыс» кестесиндеги үш мүйешлик ямаса басқышлы подставка түринде негизге ийе болады. Ол ақ киймешек алдында кең нағыслы жолақты жийеклейди, ал еки қарама-қарсы қатарлардан ибарат болған жеңседе қара маўыты да өз алдына композиция қурайды.

Атанақ мотиви қарақалпақ нағысында анағурлым таралған мотивлериниң бири. Атанақ тәризли нағысларда деталларды ислеўде ҳәр қыйлы вариантлар болады, белгилерине қарай олардың атамалары өзгерип турады ҳәм атанақ пенен нағыс салыў ушын сыпатлы болады. Квадратлардан ямаса ромблардан ибарат тор соның менен толтырылады. Тигислерди параллел тәкирарлаў менен бир-бирине үйлескен бир неше ҳәр қыйли реңдеги атанақларды алады. Бундай фигураларды жийи-жийи «Шитақшә» деп атайды. Қаралған нағысларды маўытыдан тигилген нағыс композицияларында пайдаланады.

Тик стерженлер атанақ тәризли бәлентликке ийе болып келеди ҳәм булар сийрек ушырасады, қызыл киймешеклердиң нағыслы өңир бөлиминде көремиз. Ол барлық ўақытта қызыл маўытыда атанақ жүй менен исленеди, бирақ атанақлы нағыста ушыраспайды.

Ақ жегеделерде қурамаластырылған нағыс атанақ тәризли тийкарға ийе болады, квадрат фигураның мүйешлеринен шығып турған қапталларында ярымы жайласқан үшмүйешликлер болады ушларында жапырақлар салынады. Күшли геометрияластырыўына қарамастан буның пай өсимликтен пайда болғанлығына гүман жоқ.

Қарақалпақ нағысында атанақ мотиви ағашқа ойылған нағыс, тоқымашылық ҳәм гилемшилик пенен салыстырғанда жийи ушырасады. Маўытыдан тигилген қызыл киймешеклердиң, жеңселердиң нағысларында әшекөйли жолақлар атанақлар қатарынан ибарат болыўы мүмкин. Ағашқа

ойылған нағысларда атанақлар белгилериде компановкасы бойынша оншелли ҳәр қыйли болмайды. Қызыл киймешеклердиң алдыңғы бетин ири атанақ тәризли фигуралар жаўып турады. Атанақ тәризли фигуралардан исленген өз алдына композициялар оларда әдеўир сийрек болады.

СОРАЎЛАР

1. Турмыслық затларда сүўретлердеги өзгешелик.
2. Нағысларда нелер сүўретленеди.
3. Нағыс тигиўде көп ушырасатуғын мотивлер.
4. Солақ нағысының композициясы.
5. Балықшылар нағысының атамасы.
6. Шанышқы нағысы қайсы руўдың қәўимшилик таңбаси ретинде мәлим.

Қарақалпақстан нағысшылық өнери пәнинен әмелий жумыс

Тема: Нағыс элементлерин қәлемде сызыў

Жумыстың мақсети: Нағыс элементлери ҳаққында түсиниклер, нағыстың келип шығыў тарийхы, өсимлик саман геометриялық ҳәм әпиўайы нағыслар. Нағысларды қәлемде сызыў из-излигин үйретиў. Нағыс элементлерин тәбияттан қайта ислеў, оларға тәбиийликти, симметрия, асимметрия, ритм, силуэт, компоновка, композиция ҳаққында қысқаша түсиник бериў.

Жумыстың мазмуны: Нағыс арабша сөз болып сүўретлеў, гүл деген мәнисти аңлатады. Қус, ҳайўанат, өсимликлер, геометриялық ҳәм басқада элементлерден пайдалана отырып ганшкерлик, темиршилик, кестешилик, зергершилик, гулалшылық, гилем тоқыў, қағазларда хао кистли жоллар менен нағыслар исленеди. Мәденияттың раўажланыў дәўиринде археологиялық изертлеўлер сонны дәлиллейди. Нағысшылық жер жүзинде ҳәр бир халықта ертеде пайда болған. Қытыйда, Иранда, Индияда ҳәр қыйлы нағысларды көриўге болады.

Нағысшылық ҳәр бир мәмлекеттиң өзине тән тәбиятына, географиялық жайласыўына, өсимлик дүньясына байланыслы исленген. Мысалы: Armiyan ҳәm Gruzin nағыslarыnda jүzimler ҳәm oniң naғislari. Sibir xaliқlarinda йolka ағашы ҳәm ҳәr қыйлы ҳауўanlar, Қырғыz ҳәm Қazaқ миллетинде mal шақы, Tәjikte ҳәm Өzbek миллетлеринде anar, gүller, burышlar ҳәm basқalar sүўretlengen naғislarin kөriўge boladi.

Өzbekstan territoriyasinda arxeologiялық қazilmalardan Xorezmde, Surқandar`ya oblastinda, I-II әsirlerde isletilgen meшitlerden (taўilғan) ҳәr қiyli naғislar tabilғan. Girix naғisi- Farsы tilinen kelip шыққан Түyin degen mәnisti bildiredi.

Үш ҳәm tөrt mүyeшli elementlerden қuralғan naғislardan ibarat bolip tuўri aralas iyrek siziқlardan қuralғan bolip өzine tәn шәrtlerine iye.

Xiyўa, Қoқand, Buxara xanliқlari dəўirinde xaliқ əmeliy өнерии ustaлari usi қалалаrға jыynala basladi. XIX əsirdegi arxitekturaliқ esteliklerdi kөzden өtkersen olar bir қiyli usilda isletilgenin kөremiz. Sol dəўirde ustalar jumis izlep bir қaladan екинши қalaғa barip buyritpalar boyinша bir tүrdegi naғislardi islep baslaғan. Kөbinese Ferғana ҳəm Buxara ustalari Samarқand, Қoқand, Marғыlan ustalari Taшkentke kelip kөp ғana imaratlarғa isleў berdi. Olardiң islegen jumislari bir-birine uқsaғani menen reңleri ҳəm kompozitsiyasiniң jaylasiўi boyiнша bir-birinen ajaralip turғan.

Ҳər bir naғistiң өziniң atamasi ҳəm mazmuni boladi. Naғislar isletilgen ўaқitta қanday maқsette қollanilғanliғi bilinip turadi.

Gүl naғis sөzi burinnan isletiledi. Gүl sөzi naғistiң ati ҳəm қosip aytiladi. Gүller menen baylanisli naғislardiң 200 шamalas atamasi bar.

Mame- pars sөzinen kөrinis мanzarani bildiredi bul naғis tүri jүda қiyin bolip өz aldina Erkin isleneтuғin kompazitsiyani jaygastiriў kerek. Misaлы: Baғi bostan, dar`yalar, gүller ҳ.т.б. səўlelenedi.

Madoxiya- arabша (kiriш esik) Astana degendi bildiredi. Madoxiya kөrinisi jaғinan ҳər tүrli bolip gumша, lola, үш japiraқ ҳ.т.б. tүrlerden ibarat. Үsi gүllerden islengen naғislarғa baylanisli atamaдан alынған.

Anargүl- gүlalшiliқ, miskerlik, kesteшilikte isleneтuғin naғislar.

Қəlemlerde tuўri siziўda ҳəm үlken қaғaz betlerine ҳər қiyli қaliңliқta tuўri siziқlar siziў menen шуғылланыў.

Ҳər қiyli siziқlardi kөz benen шamalamay boliў ҳəm siziўdi үyreniў, təbиy naғis elementlerin geometrik naғis elementleri menen baylanistiriў.

Təbiyatta ҳəm turmista kompazitsiyaniң tutқan orni. Kompazitsiya қaғiydalari bezeўdiң dinamikaliғi, simmetriяliғi ҳəm oraydi tabiў, naғistiң aшықliғi, suliўliғi, reңlerdiң baylanisin aniқlaў kompazitsiyada naғis elementlerin paydalaniў, kompazitsiya dүziў metodikasi, girix kompazitsiya dүziў.

Tekseriў soraўlarы

1. Naғis elementlerin siziўda қanday əspablardan paydalaniladi.
2. Naғisli kompozitsiya шiniғiўlarin orinlaў tərtibi.
3. Naғisшiliқta reңlerden paydalaniў usillari.
4. Қaraқalpaқ naғislari neшe toparғa bөlinedi.

Қарақалпақстан нағысшылық өнери пәнинен әмелий жумыс

Тема: Нағыс элементлерин реңде ислеў

Жумыстың мақсети: Нағыс элементлери ҳаққында түсиниклер, нағыстың келип шығыў тарийхы, өсимлик саман геометриялық ҳәм әпиўайы нағыслар. Нағысларды қәлемде сызыў из-излигин үйретиў. Нағыс элементлерин тәбияттан қайта ислеў, оларға тәбиийликти, симметрия, асимметрия, ритм, силуэт, компоновка, композиция ҳаққында қысқаша түсиник бериў.

Керакли қураллар: көргизбели таблицалар, иллюстрациялар, талабалар ушын исши дәптери, қәлем, бояўлар, нағыс композиция үлгилери элементлери ҳәм т.б.

Жумыстың мазмуны: Eskiz isleў ushın aldin ala belgili buyim jobalastiriladi. Sol buyim қanday materialdan islenedi? Eger aғashtan islenetuғin bolsa, soғan қarap izleniўler alip bariladi. Agaштiң iғalliғi ondaғi iғallıқ muғdari menen sipaтlanadi. Iғal agaшlardi uy buyimlarin jәnede basқa zatlar uшin paydalaniўғa bolmaydi, olardi dәslep keptiriў kerek болады.

Нағысшылық ҳәр бир мәмлекеттиң өзине тән тәбиятына, географиялық жайласыўына, өсимлик дүньясына байланыслы исленген. Мысалы: Armiyan ҳәm Gruzin naғыslarыnda jүzimler ҳәm oniң naғislari. Sibir xaliқlarinda йolka aғашы ҳәm ҳәr қыйлы хауўanlar, Қырғыз ҳәm Қazaқ миллетинде mal шақы, Tәjikte ҳәm Өzbek миллетлеринде anar, gүller, burышlar ҳәm basқalar sүўretlengen naғislarin kөriўge boladi.

Өzbekstan territoriyasinda arxeologiялық қazilmalardan Xorezmde, Surқandar`ya oblastinda, I-II әsirlerde isletilgen meшitlerden (taўilғan) ҳәr қiyli naғislar tabilғan. Girix naғisi- Farsы tilinen kelip шыққан Tүyin degen mәnisti bildiredi.

Үш ҳәm tөrt mүyeшli elementlerden қuralғan naғislardan ibarat bolip tuўri aralas iyrek siziқlardan қuralғan bolip өzine tәn шәrtlerine iye.

Xiyўa, Қoқand, Buxara xanliқlari dəўirinde xaliқ əmeliy өнериі ustaлari usi қалалаrға jыynala basladi. XIX əsirdegi arxitekturaliқ esteliklerdi kөzden өtkersen olar bir қiyli usilda isletilgenin kөremiz. Sol dəўirde ustalar jumis izlep bir қaladan екинши қalaға barip buyritpalar boyinша bir tүrdegi naғislardi islep baslaғan. Kөbinese Ferғana xəm Buxara ustalari Samarқand, Қoқand, Marғыlan ustalari Ташkentke kelip kөp ғana imaratlarғa isleў berdi. Olardiң islegen jumislari bir-birine uқsaғani menen reңleri xəm kompozitsiyasiniң jaylasiўi boyінша bir-birinen ajaralip turғan.

Xər bir naғistiң өziniң atamasi xəm mazmuni boladi. Naғislar isletilgen ўaқitta қanday maқsette қollanilғanliғi bilinip turadi.

Gүl naғis sөzi burinnan isletiledi. Gүl sөzi naғistiң ati xəm қosip aytiladi. Gүller menen baylanisli naғislardiң 200 шamalas atamasi bar.

Mame- pars sөzinen kөrinis манzarani bildiredi bul naғis tүri jүda қiyin bolip өz aldina Erkin isleneтuғin kompazitsiyani jaygastiriў kerek. Misaлы: Baғi bostan, dar`yalar, gүller x.т.б. səўlelenedi.

Madoxiya- arabша (kiriш esik) Astana degendi bildiredi. Madoxiya kөrinisi jaғinan xər tүrli bolip gumша, lola, үш japiraқ x.т.б. tүrlerden ibarat. Уsi gүllerden islengen naғislarғa baylanisli atamадан alынған.

Anargүl- gүlalшiliқ, miskerlik, kesteшilikte isleneтuғin naғislar.

Қəlemlerde tuўri siziўda xəm үlken қaғaz betlerine xər қiyli қaliңliқta tuўri siziқlar siziў menen шуғылланыў.

Xər қiyli siziқlardi kөz benen шamalamay boliў xəm siziўdi үyreniў, təбиy naғis elementlerin geometrik naғis elementleri menen baylanistiriў.

Təbiyatta xəm turmista kompazitsiyaniң tutқan orni. Kompazitsiya қaғiydalari bezeўdiң dinamikaliғi, simmetriяliғi xəm oraydi tabiў, naғistiң ашықliғi, suliўliғi, reңlerdiң baylanisin aniқlaў kompazitsiyada naғis elementlerin paydalaniў, kompazitsiya dүziў metodikasi, girix kompazitsiya dүziў.

Tekseriў soraўlari.

1. Eskiz degenimiz ne?

2. Buyimlarғa naғis elementleri ne uшin salinadi.

3. Buyimlarғa islengen eskizlerdi қalay kөшiremiz?

4. Ylgi degenimiz ne?

Қарақалпақстан нағысшылық өнери пәнинен әмелий жумыс

Тема: Буйымлар ушын нағыс композициясын дүзиў

Жумыстың мақсети: Буйым ушын нағыс элементлерин сызыў, талабаларға нағыс элементлерин сызыўды үйретиў.

Жумыстың мазмуны: Агаш материалларинин кастйетлери . агаштиг тур туси онан тукимина жасалма хам ол оскен жагдайга байланисли болади. Кабигинан тазаланган агаштин копшилиги хауа райи хам жактиликтин тасиринен карауитип кетеди. Жас тереклер адетте жасаган тереклерге караганда ак туслилеу болади. Агаштин игаллиги ондаги игаллик мугдари менен сипаиланади. Ыгал агашларди уй буйимларин жанеде баска затлар ушин пайдаланиуга болмайди оларди даслеп кептириу керек.

Tabiygiy agasҳ penen birge xalik xojaliginda tabiygiy agasҳlardi jokari temperaturada basim kusҳinde baylanistiriusҳi zatlar sindiriu joli menen alinatugin materiallarda kollanaladi. Sonliktan jasalma anasҳ materiallari keninen kollaniliu mumkinsҳiligine iye boladiY agasҳ jonkali xam agasҳ talikli plitalar agasҳ plastinkalari xam tagi baska. Olardi kesilgen agasҳ materiallari xam fanera ondirisinin sҳagandilarinan kirindi, janka, taktalardin ulken bolmagan kesindilerinin brus kirtis, taktay, sҳpon xtb dan alinadi. Alingan jasalma agasҳlardin turli uy buyimlarin jasauda paydalaniladi.

Xazigi zaman mebel`i seriyali islep sҳigariudi barlik talaplarina juuap beredi. Onin tayyarlaniui ansat, sirtki korinisi sliu paydalaniuga kolay, zamanaғoy materiallardan paydalanilgan. Mebel` tayyarlau tolik mexanizatsiyalangan.

Mebel`din taza model`leri xam konstruktsiyasin tayyarlau ulken tarbiyallik axmiyetke iye. Balalar xar turli kasipler islep sҳagariu menen tagasadi, yagniy kasipke bagdarlauboyinsҳa dastepki tusiniklerdi aladi.

Jumis usҳin renli kalin kagaz yamasa jinisҳke karton isletiledi. Negizgi sҳari konstruktsiya anik boliui kerek. Sol maksette stol xam stullardin ayaklari bugilgen, kakraga kutisҳa tarizde tayyarlangan boladi.

Buyimlardin ulkenligi uaziypasina karap xar kiyoi boladi. Parallel xam gorizontal siziklar siziu arkali jumisti baslauga boladi, Bul siziklarda kerekli olsҳemler tabiladi, alingan olsҳemler biriktiriledi. Bunday sizilmalar. Bunday sizilmalar buyimdi buyimdi tayyarlauda ketetugin uakti kiskirtiu mumkinsҳiligin beredi. ә a suurette stol jayilmasi korsetilgen. Zagotovka muymsҳlerinde ө mm oyiklikta kesimleri kesiledi, tarepleri bugiledi, kutisҳa jelimlep jabistiriladi. Ustingi betin stol ayyaklari reninen parik kilatugin kagazdi tayyarlauga boladi. Ol stordin jokargi bolegine jelimlep jabistiriladi.Tuberatkada stolga uksas tayyarlanadi. Birak onin olsҳemleri stoga karaganda eki ese kisҳi boladi

Model`din konstruktsiyasi xam kolemi xar kiyli boliui mumkin. Buyimnin tayyarlaniui kiyin emes, birak jaksi grafikalik kaniygelik bilimdi talap etedi. Tumba jayilmasin jasau variantlari kop boliui mumkin, olar menen balalar kubik jasauda tanisadi.

Jumis parallel xam gorizoetal siziklar siziu menen baslanadi. Olarda kerekli nokatlar tabiladi xam tutast`riladi. Keyin `umbanin astingi xam ustki belgilenedi, zagatovka jelimlep jabistiriladi. Son stoldin kaptal diyuali tayyarlanadi. ҳ0xәқ0mm olsҳemdegi bir bet kagaz tayyarlanadi, jokarisi xam tomeninen oyikligi ә0 mm қ kesik kesiledi, oe tarepinen muyesҳleri kirkip taslanadi bugmlgen jerleri kaladi, klaprnlerga jelimler suriledi xam detal biriktiriledi. Brus korinisindeni zagatovka payda boladi Artki diyuali usҳin tuuri tort iuyesҳlt kalin kagazdan paydalanilidi. қd suurette jelim suriletugin jerler sҳtrix sizik aenen belgilengen. Kapani kutisҳa koriniste isleneli. Jumisti ansatlastiriu usҳin bul detaldi 60xa100mm olsҳemdegi tuuri tortmuyesҳlikten bortsiz etmugede boladi, tuyyaklari kalin kagaz boleklerinen tayyarlanadi. Zagatovada kesikler orinlanadi Bul kesiklerdin uzini boyina kagaz bugiledi jokari bolekleri klaponlar bolip xizmet etedi. Olar bir birinin ustine koyiladi xam jelimlenedi

Jumis usҳin turli rendegi kalin kagaz yamasa juka karton isletiledi. 90xәү0mm olsҳemdegi tuuri tortmuyesҳli kagaz tayyarlanadi. Onin orta siziginda xar ғ tarepinen ә0 mm oyiklikta kesilediTomeni xam jokarisi sҳetinen ә0mm aralikta sonday eki kesik kesiledi kaptallari bugiledi, klaponlarina jelim surtiledi

xam ң b suurette korsetkenindey etip zagatovka jelimlenedi son katti materialdan eki kaptal bolegi tayyarlanadi. Divan kaptallarina jeoim surtiledi xam olarga detallar katiriladi.

Buyim konstruktsiyasi katti boladi. Suyengisҳtin auiu muyesҳi bekkem etip isleniu kerek. Kresloda usi tarizle orinlanadi. Onin dize koygisҳi kesilgen boladi.

Krovattin konstruktsiyasi apiuayi, buni biraz tajiriybege iye okiusҳi da orinlaui da mumkin. Buyim usҳin turli rendegi kalin kagaz yamasa juka karton isletiledi. Model` қ detalan ibarat. Gorizontal detal tuuri tortmuyesҳli betten kutisҳa koriniste ustin astina karatip orinlaydi. Suyengisҳ usҳin kalie material tanlanadi. Suyengisҳtin tomengi boleginde kesikler kesilip detallar jelimlep jabistiriladi.

Tekseriў soraўlari.

1. Buyimlar isleў ушin қanday texnik қәўipsizligine itibar beremiz
2. Eskiz degenimiz ne?
3. Aғашti өlшeў siziғiniң қay jerinen kesiledi ?
4. Buyimlarғa islengen eskizlerdi қalay kөшiremiz?
5. Ylgi degenimiz ne ?

Қарақalpaқ milliy naғislari pəninen a’meliy jumis

Тема: Нағыс елементлерин ренде сизиў.

Жумистин максети: Талабаларга акварел бояулари менен ислеу, амелий шинигиулар оринлау туурали тусиник бериу. Акварел бояуинин озине тан озгешеликлери ондаги ренлер туурали кеннен тусиник бериу хам амелий жумис ислеу усилларин уйретиу.

Керекли кураллар: Акварел бояулари кист, акварел` кагази, калем, оширгиш суу ушин стакан х.т.б.

Теориялиқ мағлиўмат: Акварел`диң гөззаллиғи ҳәм күши таза бояўларда болади, сонлиқтан акварел`диң талабина жуўап беретуғин айирикша бояў материалина талап болади. ямаса белгили қайта ислеўден кейин болади. Ҳәттеки таза емес бояўлар азғана айнисада өзиниң мөлдирлигин сақлап қалади, онда акварел` бояўларин ислеп шиғариўда ең әҳмийетли бояўларин ислеп шиғариўда ең әҳмийетли шәртлериниң бири ониң жуқа болип араласиўи болип есапланади. Живопистиң ҳеш бир усили акварел` сияқли бундай араласпа бояўларға мүтәжлиги (зәрүрлиги) жоқ, мине сонлиқтан жақси акварел` бояўларди  қолдан таярлаў усили аңсат жумис емес. Акварел`ди ислеўде бояўди жуқа етип майдалаўдан басқа да онша әҳмийетли болмаған шәрти есапланған-бояўди сондай етип таярлаў керек, ониң содаси акварел`диң мол суў толғанда да жабистириўшида туриў керек ҳәм оннан түсип кетпеў керек. Уси жағдайда ғана «жабисиў» ҳәм бояў затлари қағазға шөгиўи тең болади: ал кери жағдайда бояў тегис болмайди, онда дақлар ҳәм точкалар пайда болади ҳәм т.б. жақси акварел бояўларин таярлаў ушин оларди жуқарақ етип бояў ҳәм талап жуўап беретуғин

байланистириўши зат керек болади. Акварел бояўлариниң түрлери ҳаққинда мағлиўмат (түсиник) бериў ушин төменде олардиң улиўма түсиник берилген.

Жумисти оринлау тартиби. Нагисларди үйрениў ўақтинда оқиўшилардиң бақлаўшилиқ ҳәм логикалиқ пикирлеў қәбилетлери раўажланади .

Оқитиўшида ҳәр дайим ҳәм үйренип атирған об`ектти көрсетиў мүмкиншилиги бола бермейди, бундай ҳалларда оған көрземелелик жәрдем береди. Бул оқиўшлиарда уси тараўға болған қизиғиўди жанлантиради .

Талаба Нағыс елементлерин сизиў процессинде бәрқулла изеленеди, формларди салистиради, нагистин дүзилиси, өлшеўлери, формалари, реңи сияқлилариң билип алади. Булардиң ҳәммеси оқиўшиларди бақлаўшиликти раўажланиўға алип келеди . Талабалар акварел бояуин уйрениу ушин бирнеше шинигиулар алип баради. Шинигиулар тури тортмуйешлик ишине акварел бояуинин бир ренин танлап сол ренин 7 тусин іслеу керек ягиний актан карага болган бояу туслери. Мине усиндай шинигиулар шенбер ишине квадрат ишине бирнеше реет кайталанип исленеди.

Жуумаклау: Сораў–жуўап. Талабалардиң әмелий жумис ўақтинда оринлаған жумисларин көрип шиғип талиқланади, жетисеншилиги ҳәм кемшиликлери айтилип өтиледи. Класс тахтасинда оринланған жумислардиңда жуўмағи айтилади. Тийисли бали қойилади

Тексериу сораулари.

1. Акварел` кандай бояулар катарина киреди.
2. Акварелде жумис ислеу тартиби кандай
3. Ренлер туурали не билесиз кайси ренлер жилли ренлер кайси ренлер сууик ренлер.

Қарақalpaқ milliy naғislari pəninen a’meliy jumis .

Тема: Буйимларға көширилген нағыс композициясин реңде ислеў.

Жумистин максети: Буйим ушин исленген нағыс елементлерин реңде ислеў усиларин уйретиу. Буйим түрлерине қарап ахта жәрдеминде көширип реңде оринлаў.Агаш материалларинин касийетлери онин кемшиликлери хам жасалма агаш материалларинин турлери менен танисиу.

Халиқ усталариниң шиғармаларин теориялиқ естетик тәрептен үйретиў композиция ҳаққинда түсиник бериў.

Керакли Қураллар: коргезбели таблицалар, иллюстрациялар, талабалар ушун ишчи дафтари кәлем, бояўлар, накшли композиция намуналари, елементлари ҳәм т.б.

Теориялиқ мағлиўмат

Naғisli kompozitsiyani buyimғa kөsҳirmesten aldin oni jaқsilap tazalanadi. Eger aғasҳ buyimi bolatuғin bolsa oniң naғis tүsiriletuғtsn jerleri қum қaғaz jərdeminde siypaқ ҳalғa kelgensҳe tazalanip sҳiғiladi. Soң oғan axta үlgi jərdeminde naғis tүsiriledi. Eger aғasҳtan islenetuғin bolsa soғan қarap izleniўler alip bariladi. Agasҳtin igalligi ondagi igallik mugdari menen sipailanadi. Igal agasҳlardi uy buyimlarin janede baska zatlar usҳin paydalaniuga bolmaydi olardi daslep keptiriu kerek.

Реңлерди сезиў, бояўларди бир бири менен байланистирип ислеўши кәсибинде үлкен рол` ойнайди. Реңлерди билдириў затлардиң қандай екенин тәрийиплеўде оларди өз орнина қолланиўда шайирлар, жазиўшилар ушин да үлкен әҳмийетке ийе. Қуяш нурлари бир нешше реңлерден турип, они айна арқали көргенде бир нешше түрлерге ажралип кетеди. Олар қизил, сари, аранжевий, жасил, ҳаўа рең, көкшил, қоңиршил реңлер болип диққат пенен қарасаң бир реңнен екинши реңге өткенде еки рең арасинда еки еки реңге жақин бир нешше реңлерди көресең. Жоқарида айтип өткен жети рең спектор реңлер деп аталади. Тәбиятта реңлер екиге хрономик (реңли) ахроматик

(реңсиз) бөлинеди. Ахроматик реңлерге ақ, күл рең, қара реңлер киреди. Басқа реңлер хрономик реңлерге киреди. Бул реңлерди араластирғанда бир нешше реңлерди табиўға болади. Ахроматик реңлер жариқликтиң күшли тәсир етиўи арқали көринеди. Хроматик реңлер тек қуяш нуриниң жариқлариниң күши менен емес, ал атлари менен де бир бири менен ажиралип туради.

Мисали' Қизил менен сари реңниң бир бири менен айирмашилиғи ониң аниқлиғи ҳәм тоқлиғи менен де көринип туради. Хроматик реңлердиң және бир қәсийети бири екиншисин толиқтирип туради. Егерде ҳәр қийли реңди жанба жан қойсаң бири екиншисин толиқтирип айқинласип туради, көринеди. Олар толтириўши реңлер болип есапланади. Ҳәр қийли реңлер көк, ашиқ көк, тоқ көк ямаса қизил, ашиқ қизил, тоқ қизил. Ҳәр қийли реңлер қоңирғиш жасил, сарғиш қоңир көкшил, жасил болип есапланади. Толиқтириўши реңлер бир бирине жақин қалғанда бир бирин ашип туради. Нәтийжеде реңлер аниқ көринеди. Егер қизил реңди жасил реңди қойсақ ашиғирақ болип көринеди. Бирақта еки толиқтириўши реңлер бирдей муғдарда араластирилса күл рең ямаса патас рең пайда етиўи мүмкин. Солай етип бизлер хроматик реңлердиң тийкарғи қәсийети менен танистиқ, олар жариқлиқ күши, реңлер түси олардиң ашиқлиқ екенин билдиреди. Буннан басқа реңлер исси ҳәм суўиқ болип та екиге бөлинеди. Ысси қизил, ашиқ қизил, қирмизи сари, ақшил сари, тойғин сари, аранжевий. Көк аспәнди ажратиў ушин көкшил жасил көк фиолетовий қоңир реңлер киреди. Реңде суўретте тийкарғи үш рең болади. Қизил сари көк болади. Уси реңларди араластириў арқали бир нешше керекли реңлерди таңлап алиўға болади. Мисали.

Сари көкке араластирсақ = жасил,

Қизилди сариға = аранжевий

Қизил көкке = фиолетовий

Jumisti orinlaў. Buyimlardin ulkenligi uaziypasina karap xar kiyoi boladi. Parallel xam gorizontal siziklar siziu arkali jumisti baslauga boladi, Bul siziklarda

kerekli olsχemler tabiladi, alingan olsχemler biriktiriledi. Bunday sizilmalar. Bunday sizilmalar buyimdi buyimdi tayyarlauda ketetugin uakti kiskirtiu mumkinsχiligin beredi. ә a suurette stol jayilmasi korsetilgen. Zagotovka muymsχlerinde ө mm oyiklikta kesimleri kesiledi, tarepleri bugiledi, kutisχa jelimlep jabistiriladi. Ustingi betin stol ayyaklari reninen parik kilatugin kagazdi tayyarlauga boladi.

Jumis parallel xam gorizoetal siziklar siziu menen baslanadi. Olarda kerekli nokatlar tabiladi xam tutast`riladi. Keyin `umbanin astingi xam ustki belgilenedi, zagatovka jelimlep jabistiriladi. Son stoldin kaptal diyuali tayyarlanadi. χ0xәқ0mm olsχemdegi bir bet kagaz tayyarlanadi, jokarisi xam tomeninen oyikligi ә0 mm қ kesik kesiledi, oe tarepinen muyesχleri kirkip taslanadi bugmlgen jerleri kaladi, klaprnlerga jelimler suriledi xam detal biriktiriledi. Brus korinisindeni zagatovka payda boladi Artki diyuali usχin tuuri tort iuyesχlt kalin kagazdan paydalanilidi. қd suurette jelim suriletugin jerler sχtrix sizik aenen belgilengen. Kapani kutisχa koriniste isleneli. Jumisti ansatlastiriu usχin bul detaldi 60x100mm olsχemdegi tuuri tortmuyesχlikten bortsiz etmugede boladi, tuyyaklari kalin kagaz boleklerinen tayyarlanadi. Zagatovada kesikler orinlanadi Bul kesiklerdin uzini boyina kagaz bugiledi jokari bolekleri klaponlar bolip xizmet etedi. Olar bir birinin ustine koyiladi xam jelimlenedi

Buyim usχin turli rendegi kalin kagaz yamasa juka karton isletiledi. Model` қ detalan ibarat. Gorizontal detal tuuri tortmuyesχli betten kutisχa koriniste ustin astina karatip orinlaydi. Suyengisχ usχin kalie material tanlanadi. Suyengisχtin tomengi boleginde kesikler kesilip detallar jelimlep jabistiriladi.

Tekseriў soraўlari.

1. Raңler χaққinda ne bilesiz?
2. Jilli reңler қanday reңler.
3. suўiқ reңler қanday reңler?
4. Spektor reңlerin aytip berin?
5. Ylgi degenimiz ne ?

6. Ylginiң қanday tүrleri bar?